

Віктор Люстей,

*студент кафедри історії стародавнього світу та середніх віків
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
frankobaks@gmail.com*

МІСЬКІ ПРОТЕСТИ В ЄГИПТІ ТА СИРІЇ ПІЗЬНОГО СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

Elbendary, Amina. (2015). *Crowds and Sultans: Urban Protest in Late Medieval Egypt and Syria*. Cairo; New York: The American University of Cairo Press

У грудні 2010 р. Близький Схід сколихнула серія масових повстань, заколотів, революцій, стихійних та військових конфліктів, що спричинили тотальне повалення тамтешніх урядів та призвели до пошуку нових шляхів для розвитку країн арабського світу. На думку сучасної єгипетської дослідниці Аміни Елбендарі, така практика самовираження суспільства, незадоволеного встановленими у країні порядками, є абсолютно не новою для цього регіону. Свій аналіз історичного досвіду суспільства Близькосхідного регіону у обстоюванні своїх прав авторка й доцентка кафедри арабської та ісламської цивілізації Американського університету в Каїрі виклала у праці «Crowds and Sultans: Urban Protest in Late Medieval Egypt and Syria».

© Люстей Віктор, 2020

У своїй книжці, яка присвячена вивченню суспільно-політичної ситуації в ісламській державі Мамлюцького Султанату в Єгипті періоду пізнього Середньовіччя, Аміна Елбендарі намагається з'ясувати, якими були жителі Єгипту та Сирії у XIII–XV ст., як вони взаємодіяли зі своїми правителями, якими засобами виражали свої потреби та захищали свої права.

Перший розділ дослідження розпочинається з уточнення проблем періодизації пізньосередньовічної історії у близькосхідному регіоні та з'ясування термінології соціальної стратифікації. Основну увагу дослідниці сконцентровано на сутності поняття «неелітарні групи населення». Авторка доходить висновку, що до поняття «пересічні мешканці» Мамлюцького Єгипту потрібно відносити не лише найбільш бідні суспільні групи, а й представників дрібного чиновництва, рядових військових, ремісників і торговців. Крім того, історикиня відносить до цього поняття і єгипетських селян і дрібне духовенство.

Дослідниця порушує питання формування у пізньому Мамлюцькому Єгипті громадянського суспільства, яке відмовляється від споглядального способу відносин із державою та владою та переходить до активних методів впливу на прийняття рішень у державі.

У другому та третьому розділах книжки визначено і проаналізовано умови, які призвели до громадянської радикалізації суспільства середньовічного Єгипту та Сирії. Серед них зазначено головні чинники: економічний, соціальний і культурний.

На думку Аміни Елбендарі, головним каталізатором і причиною економічних та соціальних змін була чума. Невиліковна на той час хвороба, що переслідувала близькосхідний регіон та Північну Африку з VI до XV ст., вражаючи людність все новими і новими, жорстокішими хвилями. Внаслідок чумних років кількість робочого населення скорочувалася, зменшувалося виробництво продовольства, згорталася внутрішня та зовнішня торгівля, що призводило до погіршення рівня життя населення та скорочення доходів держави. Скорочення доходів від податків провокувало появу тотальної корупції та сприяло розвитку жорстокішої фіскальної політики держави. У Мамлюцькому Єгипті склалася жахлива картина, де за гроші вирішувалися будь-які проблеми, від цивільно-побутових питань до купівлі найвищих державних посад. Певна річ, що цією ситуацією користувалися лише найбагатші люди, розрив яких із збіднілим суспільством надзвичайно поглиблювався.

Скрутне економічне становище спонукало різні суспільні групи до радикалізації способів захисту своїх мізерних засобів до існування. Одним із найвагоміших елементів соціальних трансформацій стала масова «бедуїнізація» сільського населення Єгипту та Сирії. Перетворення бедуїнів із простих кочових скотарів на соціальний прошарок мало негативні наслідки для всього населення мамлюцької держави. Кочівні та непідвладні нікому, бедуїни були господарями своєї долі й підкорялися лише очільникам своїх племен. Такий образ доволі часто приваблював місцевих жителів і селян, які прагнули звільнитися від контролю та управління держави, яка ставила їх на межу вижи-

вання. Традиційно роль бедуїна у XIV–XV ст., як і у ранні часи, полягала у супроводі торговельних караванів від нападів та грабежів. Проте економічна та соціально-демографічна криза, яка охопила Мамлюцький Султанат у XIV–XV ст. підштовхнула кочовиків грабувати торговельні комунікації та перетворитися на грабіжників, які нападали на незахищені села та містечка. Така ситуація призвела до глибокого конфлікту між містом та скотарями, а також до протистояння між містом та сільсько-господарською округою.

Іншим проявом соціальної та демографічної трансформації суспільств Єгипту та Сирії була зміна расово-етнічного та релігійного складу населення. Зокрема, авторка вказує на зростання соціальної та політичної активності колишніх рабів, які були полі етнічними, але за допомогою прийняття ісламу активно опинялися на верхівці соціальної та політичної піраміди, вносячи свої традиції у суспільні відносини. Економічна криза також сприяла ісламізації коптського християнського населення Єгипту та Сирії.

Консолідації «неелітних груп» сприяла поява прошарку великих землевласників, які накопичували земельні ресурси завдяки корупційним схемам та бездіяльності державних інституцій. Розрив між основною масою населення та землевласницькою елітою позначився і на морально-психологічному стані людей. У суспільстві формувалася тривога за своє майбутнє і трагічні перспективи.

Чи не найголовнішим зовнішнім проявом суспільної трансформації, за переконанням дослідниці, стає популяризація науки та культури. У четвертому розділі досліджено те, як у єгипетській і сирійській громадах формується так званий буржуазний тренд. Авторка визначає цей стан як відправну точку, що засвідчила кардинальні зміни суспільства. Зауважено, що хоч і зарано говорити про виокремлення сталих соціальних класів і про підйом середнього класу у його соціоекономічному сенсі, зародки цих тенденцій уже простежувалися в культурних аспектах життя «неелітних» груп.

Аміна Елбендарі серед найголовніших причин розвитку науки і культури та їхнього поширення серед усіх верств населення називає появу простої розмовної мови у книжках та поезії. Цьому також сприяла вульгаризація еліти. Мамлюки часто погано володіли класичною арабською мовою, а тому як на письмі, так і в розмові допускали багато помилок, але при цьому захоплювалися віршованою творчістю та книжками. Звісно, представники «неелітної» спільноти також не мали досконалих знань арабського мовлення через брак спеціальної освіти, однак при цьому активно прагнули ділитися інформацією, емоціями та враженнями між собою за допомогою літератури та писаного слова. Наприкінці XIV– у XV ст. зникає попит на фольклорні та міфологізовані оповіді про величних воїнів, правителів, богословів, адже з'являється попит на перекази про «подібних собі»: чесних і талановитих ремісників, хитрих і розумних торговців, веселих і працелюбних селян. Вагомий внесок у розвиток та поширення культури, на думку авторки, зробило становлення суфізму – містико-аскетичної практики в ісламі. За твердженням Аміни Елбендарі, «толерантна та

синкретична природа більшості суфійських тарикатів завоювала прихильність у серцях людей як із центральних арабо-мусульманських регіонів, так і нових, щойно представлених цій релігії» (с. 77). Стрімке поширення суфійського вчення серед «неелітних» груп населення зумовлене його простотою та доступністю, що давало можливість багатьом стати «ближче» до Аллаха. Проте суфізм не лише створив прошарок освічених і зацікавлених людей, він надав можливість виокремитись та заявити про себе новим локальним лідерам, зі своїми сферами впливу серед звичайних громадян, що зобов'язувало правителів зважати на них. В умовах децентралізованого та дифузорованого суспільства Держави Мамлюків це відіграло неабияку роль.

У останніх двох розділах своєї книжки єгипетська історикня присвятила вагоме місце дослідженню та аналізу видів суспільної свідомості, причинам повстань і заколотів, а також методам і підходам до з'ясування та розв'язання проблем у відносинах із владою у публічній площині групами «неелітного» населення. На думку вченої, найчастіше невдоволення та виступи людей були зумовлені девальвацією місцевої валюти, завищеними податковими зборами, грубими порушеннями та корупцією із боку чиновників, безробіттям, утисками окремих груп селян, ремісників та торговців. Окремо дослідниця виділяє соціальні виступи мамлюцьких солдатів, що також були частими і зумовлювалися схожими чинниками, як і у більшості населення. Солдатські повстання спричинялися фінансовими та економічними негараздами, внутрішніми усобицями між представниками різних етнічних груп та кланів, незабезпеченістю продовольством тощо.

Дослідниця вважає, що, попри радикалізацію суспільної атмосфери, народні протести загалом проявлялися у формі мирних маніфестацій, процесій, маршів. Зважаючи на стрімке зростання відсотка освіченого населення, «неелітні» члени суспільства часто висували ретельно обдумані та конкретні вимоги до султанів і намісників. Буденними для них були вечори дискусій, де обурені громадяни обговорювали плани подальших дій і альтернативи владних рішень. У книжці наведено яскравий приклад, коли кмітливі торговці та селяни спланували змову та створили штучний дефіцит хліба для двору султана Фарадж Ан-Насіра (с. 138), чим і привернули його увагу до своїх проблем. З іншого боку, в дослідженні також подано приклади жажливих кривавих розправ над місцевими чиновниками та військовиками, погромів вулиць і ринків, масових грабежів і мародерства. Непоодинокими були випадки викрадень намісників, їх побиття камінням та жорстокі страти. Поряд з цим, критика можновладців здійснювалася за допомогою гумористичних, сатиричних та пародійних творів, у масово поширюваних анекдотах. Усе це свідчило про кардинально різні види протестів.

Цікавою формою протестів були масово поширені так звані молитовні страйки, коли групи людей збиралися у мечетях або просто неба та просили допомоги у розв'язанні своїх проблем в Аллаха. Причому віра людей у дієвість таких заходів була безсумнівною. Приклад такої дієвості спільних молитов авторка бере з хроніки дамаського кадї аль-Ансарі, у якій повідомлено про раптову смерть

губернатора Каїру Авіс-паші у квітні 1591 р. після спільної молитви «Аллаху проти нього (цього паші)» улемів, авторитетних суфіїв і благочестивих мусульман Каїра, яка відбулася напередодні (с. 193). За свідченнями хроніста, люди були переконані, що так трапилося, бо «Господь відповідає на молитви своїх відданих вірян».

У підсумку Аміна Елбендарі стверджує, що радикалізація «неелітних» верств населення та зростання протестності є наслідком глибоких процесів трансформації традиційного суспільства, яке поступово набуває нових якостей. Авторка пропонує міські протести як явище загалом, побічно згадуючи події з головних вулиць Каїра й Дамаска.

На думку дослідниці, головні причини трансформації суспільства лежать у економічній, політичній та культурній площинах, а катализатором таких процесів є криза публічних владних інституцій.

Сьогодні протести не зникають із вулиці арабських міст, тому що, як і в епоху пізнього Середньовіччя, суспільство перебуває у процесі глибинних трансформації та змін. Саме тому, допоки існують несправедливість, відчай і біль, завжди з'являтимуться ті, хто боротиметься з ними.